

УДК 32: 314.1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕСЕЛЕННЯ**THEORETICAL AND INTERNATIONAL POLITICAL BACKGROUNDS FOR THE STUDIES OF THE PROBLEM OF RESETTLEMENT****Лукач Н. М.,**

кандидат політичних наук, асистент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна, Львів),
e-mail: nataliia.m.lukach@lpnu.ua,
ORCID ID: 0000-0002-5392-8991

Штрайхер О. А.,

асистент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна, Львів),
e-mail: Olena.a.shtraikher@lpnu.ua

Lukach N. M.,

PhD in Political Science, Assist. Prof., Department of Political Science and International Relations, Lviv Polytechnic National University (Ukraine, Lviv),
e-mail: nataliia.m.lukach@lpnu.ua,
ORCID ID: 0000-0002-5392-8991

Shtraikher O. A.,

Assist. Prof., Department of Political Science and International Relations, Lviv Polytechnic National University (Ukraine, Lviv),
e-mail: Olena.a.shtraikher@lpnu.ua

Стаття присвячена аналізу феномену переселення з точки зору політичної науки. Досліджено поняття «переселення», «добровільне переселення», «недобровільне переселення» (депортація). Авторами проаналізовано теоретичні підходи до дослідження проблеми міграції. На основі зіставлення різноманітних наукових підходів та джерел інформації, в статті узагальнено та систематизовано погляди вчених на проблему, яка вивчається.

Використаний при написанні статті критичний підхід у розгляді концепцій вітчизняних та зарубіжних дослідників, дав можливість визначити ступінь рівня теоретичного вивчення проблеми, сприяє розкриттю специфіки впливу міграції на політичний процес та навпаки. За підсумками проведеного дослідження на основі застосування системного підходу визначено місце проблеми переселення та міграції в міжнародно-політичних процесах. Наголошено на важливості подальшого дослідження даної тематики для України в контексті міжнародних відносин.

Ключові слова: міграція, переселення, вимушене міграція, депортація, міжнародно-політичні аспекти міграції, політичний процес.

The article is devoted to the analysis of the phenomenon of resettlement from the point of view of political science. The concepts of "resettlement", "voluntary resettlement", "involuntary resettlement" (deportation) are studied. The authors analyze the theoretical approaches to the study of migration. Based on the comparison of various scientific approaches and sources of information, the article summarizes and systematizes the views of scientists on the problem being studied.

The article uses a critical approach in considering the concepts of domestic and foreign researchers. This approach made it possible to determine the degree of theoretical study of the problem. It also helps to reveal the specifics of the impact of migration on the political process. According to the results of the study, the place of the problem of resettlement and migration in international political processes is determined. The importance of further research on this topic for Ukraine in the context of international relations was emphasized.

Keywords: migration, resettlement, forced migration, deportation, international political aspects of migration, political process.

Постановка проблеми. Питання переселення, або міграції супроводжувало людство впродовж всієї його історії. Сучасні процеси глобалізації та інтернаціоналізації безумовно вплинули і на проблему міграції, яка в свою чергу несе як позитивні, так і негативні наслідки для політичних систем, процесів та системи міжнародних відносин, ставлячи виклики перед урядами держав, міжнародними організаціями, світовим співтовариством загалом. Адже, некеровані міграційні процеси становлять загрозу для безпекового середовища, сталого розвитку та стабільності на всіх рівнях від глобального до регіонального та локального, державного. Міграція руйнує традиційні державні кордони між культурами, етнічними групами і мовами, і розвиває різноманітність [3]. Проте, незважаючи на таку актуальність проблеми переселення та міграції досі немає єдності серед науковців в розумінні суті даного явища. Сьогодні міграція чинить вплив на всі сфери суспільного життя, і ХХІ століття можна охарактеризувати століттям мігрантів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання міграції стало об'єктом дослідження теоретиків і практиків відразу усіх суспільних наук, зокрема і політології, наприкінці 80-х років ХХ століття. Розглядаючи поняття переселення та міграції ми зверталися до публікацій таких авторів: Хаваджи Д. Р., Прибиткова І., Чехович С., Каджаметов Л. Р., Шульга М. О., Сасенко Ю. І.

Формулювання цілей статті. Проблема тика наукової статті зосереджена на вирішенні таких дослідницьких завдань:

-комплексне дослідження політичних, інституційних, соціальних, культурних, істо-

ричних факторів, що впливають на міграційні процеси на всіх рівнях;

-аналіз та вивчення концептуальних засад та інституційних механізмів регулювання міграційних процесів та запобіганню їх негативному впливу;

- ґрунтовне дослідження країн походження, призначення та самих мігрантів;

- аналіз політичних механізмів міжнародних акторів щодо політики асиміляції, взаємного співіснування культур, та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для проведення дослідження та аналізу нам потрібно перш за все визначити певні поняття, які будуть використовуватися у роботі. Опишемо визначення таких понять: переселення (міграція), добровільне переселення, недобровільне переселення (депортація).

Міграція — це процес переміщення або через міжнародні кордони, або в межах однієї країни, що включає будь-які пересування людей, незалежно від причин. Щодо визначення поняття «мігрант», то згідно з даними Європейського комітету з питань міграції, термін «мігранти» використовується для позначення, залежно від контексту, емігрантів, мігрантів, що повертаються назад у свою країну, іммігрантів, біженців, переселенців та осіб з числа іммігрантів і/або членів етнічної національні меншості, яка утворилася через імміграцію» [14].

Міжнародна організація з міграції (МОМ) визначає термін «мігрант» як такий, що «стосується всіх випадків, коли рішення про міграцію приймається добровільно для особистої зручності без впливу зовнішнього примусового фактора» [14].

Прийнято вважати, що у науковому обігу поняття «міграція» вперше з'явилося в кінці XIX ст. Його увів британський вчений Е. Равенштейн у праці «Закони міграції» [13, с. 260]. Він розглядав міграцію як безперервний процес, який є обумовленим взаємодією чотирьох основних груп факторів, які діють у першому місці проживання, на стадії переміщення, а також в місці поселення та чинників особистісного характеру. Дослідник дійшов висновку, що міграцію населення можна пояснити впливом чинників «тяжіння-виштовхування»: несприятливі умови на одній території (жорстке законодавство, надмірні податки і т.д.) «виштовхують» людей з їх місця проживання, а сприятливі умови, створені на інших територіях, навпаки, залучають їх. Відповідно, всі фактори, що обумовлюють міграцію, він розділив на внутрішні (фактори «виштовхування») і зовнішні (фактори «тяжіння»).

Закони міграції, сформульовані Е. Равенштайном, полягали у наступному: основна причина міграції населення - кращі умови в іншій місцевості, ніж у тій, де проживає людина; міграція найчастіше відбувається в кілька етапів; мобільність людей визначається їх

особистісними характеристиками (стать, вік, приналежність до певного соціального класу і т.д.) [13, с. 365-366].

У «Юридичній енциклопедії» наведено таке визначення: «міграція - це переміщення населення через кордон тих чи інших територій в межах однієї країни або з однієї країни в іншу через зміну назавжди або на тривалий час постійного місця проживання» [11, с. 641].

У Короткому словнику із соціології міграція розглядається як соціально-економічний і демографічний процес, що є представленим сукупністю переміщених людей між країнами, районами, населеними пунктами [6, с. 159]. Як бачимо, на відміну від попередніх тлумачень міграції тут немає жодної згадки про термін перебування, що дозволяє відносити до мігрантів навіть туристів, що прибувають на відносно короткий період.

Можемо стверджувати, що поняття «міграція» є досить широким та, переважно, вживається при описі так званих «добровільних» переселень. Добровільні міграції – це міграції, ініційовані самими мігрантами, як правило, заохочуються і стимулюються державою, тобто супроводжуються соціальним регулюванням переміщення та переселення.

Примусові міграції забезпечуються введенням і дотриманням директивного, нормативного і розпорядчого управління з боку державних органів законодавчої та виконавчої влади [8, с. 98].

На сьогодні немає однастайності щодо визначення терміна «депортація». У радянській юриспруденції він мав такий зміст: «депортація» – примусове переміщення осіб за межі держави. Застосовується стосовно іноземців та апатридів, які перебувають на території держави без відповідного дозволу, а також до інших категорій «небажаних осіб» [11, с. 99].

Сучасна українська політико-правова наука пропонує інше визначення терміна «депортація». Професор Римаренко Ю. І. вважає, що «депортація – (лат. Deportatio – вигнання, заслання) – насильне вигнання або переселення цілих народів, етнічних груп, їх частин або окремих представників з їхньої історичної батьківщини, етнічних територій або місць компактного мешкання» [6].

Тобто, з цієї точки зору, депортація є політикою, практикою й засобом боротьби проти окремих народів, етнічних груп та їхніх представників. Адже до депортації вдавалися давні деспотичні режими великих поліетнічних держав, правителі колоніальних імперій та уряди тоталітарних країн фашистського та комуністичного гатунку. Депортація спрямована проти тих народів та етнічних груп, які демонструють велику етнічну самосвідомість, не піддаються асиміляційному тиску, домагаються підвищення свого статусу у «великому суспільстві», ведуть боротьбу за право само-

визначення, тяжіють до набуття автономії або відокремлення.

Хаваджи Д. Р. виділяє такі основні цілі депортації: «висмикнути» народ чи етнічну групу з її природної еколого-економічної та територіальної ніші, підрубати етнічне коріння, «втопити» або «розчинити» в чужому середовищі, підірвати здатність до існування й самореалізації, перетворити на «сировину» для домінуючого етносу, створити останньому сприятливіші умови для панування тощо. Приводом для депортації стають звинувачення (часто безпідставні) в нелояльності правлячому режиму, неповазі до державної ідеології й культури, зраді чи намірах до неї тощо» [9, с. 97].

Професор І. Прибиткова під поняттям «депортація» розуміє вигнання, заслання, вислання. За часів сталінського режиму депортація - це злочинна практика насильницького переселення народів з історичної батьківщини до Сибіру та республік Середньої Азії [5, с. 97]. Однак вона застосовує це визначення, спираючись на свій об'єкт дослідження, – народи Криму, і тому вказує лише один із напрямів депортації (всередині власної країни, а не за її межі), як це було у випадку з повенними переселенцями з територій, відданих ПНР.

Суттєвим надбанням у юридичному визначенні депортації, як проблеми державного значення, стало прийняття 24 червня 2004 р. Верховною Радою України Закону «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою». Цей Закон (прийняла Верховна Рада, але не підписав Президент) визначає статус вищезазначених осіб, встановлює гарантії держави щодо відновлення прав депортованих, принципи державної політики та повноваження органів державної влади, органів місцевого самоврядування щодо відновлення прав цих осіб.

У Законі депортація розглядається як насильницьке переселення народів, національних меншин та осіб з місць постійного проживання на підставі рішень, прийнятих органами державної влади колишнього СРСР.

Окремо визначається статус осіб, депортованих за національною ознакою. Таким чином, за українським законодавством, особи, депортовані за національною ознакою – це: 1) особи (громадяни колишнього СРСР), які в період 1941-1944 років були переселені у примусовому порядку на спецпоселення за рішеннями органів державної влади колишнього СРСР або союзних республік з місць постійного проживання, що є територією України; 2) особи (громадяни колишнього СРСР), які були примусово направлені у визначені місця проживання (на спецпоселення) до членів своїх сімей після закінчення військової служби, повернення з евакуації, відбуття примусових робіт, покарання тощо; 3) особи (громадяни колишнього СРСР), які на момент депортації

1941 – 1944 років перебували за межами місць постійного проживання (на військовій службі, в евакуації, на примусових роботах, у місцях позбавлення волі тощо), але на яких згодом були поширені обмеження їх прав і свобод за національною ознакою, у тому числі заборона на повернення і проживання в місцях постійного проживання; 4) особи, які народилися в сім'ях депортованих осіб до моменту їх повернення в місця постійного проживання [2].

Сучасний російський дослідник Полян П. М. [4] розглядає депортацію як одну з форм насильницьких і примусових міграцій. Насильницькі міграції – це одна зі специфічних форм або різновидів політичних репресій. Вони є й своєрідною формою обліку та примусу державою його не індивідуальних, а групових політичних супротивників. Зокрема ж примусові міграції, на його думку, – це переміщення значних мас людей, здійснені державою, стосовно своїх або чужих громадян шляхом примусу. Власне примус може бути прямим або непрямим. У першому випадку мова йде про насильницьку міграцію, або депортації, у другому – про добровільно-вимушену міграцію. Тобто, у першому випадку ми маємо справу з відверто репресивним (каральним) характером впливу держави на громадянина (або інопідданого), у другому – з цілеспрямованим адміністративним тиском на його волевиявлення.

Визначальними особливостями депортацій як репресій є їх адміністративний (позасудовий) характер, спрямований не на конкретну особу, не на окремого громадянина, а на цілу групу осіб, часом досить численну, яка відповідає заданим «зверху» критеріям [12, с. 568–700].

Висновки. Отже, проблему переселення з точки зору політології доцільно розглядати на трьох рівнях її впливу на політичний процес, а саме глобальному – рівень міжнародного співтовариства загалом, регіональному, або субрегіональному та державному, або локальному.

Міграційні процеси взаємопов'язані та впливають на політичні процеси. Активна увага дослідників політологів до питання переселення та міграції спостерігається з кінця минулого століття. Міграційні процеси – це явище сучасного глобалізованого світу, яке наділене позитивними та негативними наслідками. Перед науковцями та загалом міжнародною спільнотою стоїть завдання якомога детальніше вивчити всі аспекти цього явища, задля створення та провадження ефективних регулятивних механізмів та заходів.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Для України вивчення цього проблеми міграції також має велике значення. В перспективі доцільно дослідити державні механізми міграційної політики України. Проаналізувати вплив та наслідки міграційних процесів на політичний процес, соціальну, економічну, культурну сфери.

Список використаних джерел

1. Кизима І. С. 2009. Чинники зовнішньої трудової міграції населення України. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, випуск 15, с. 365-369.
2. О восстановлении прав лиц, депортированных по национальному признаку: Проект Закона Украины от 17.04.2014. Available at: http://kodeksy.com.ua/ka/o_vosstanovlenii_prav_lits_deportirovannyh_po_natsionalnomu_priznaku.htm [Accessed 20 листопада 2020]
3. Офіційний сайт міжнародної організації праці. МОП. Available at: http://www.coe.int/t/dg3/migration/European_committee_on_Migration/default_en.asp [Accessed 20 листопада 2020]
4. Полян П. М. 2014. Территориальные структуры – урбанизация - расселение: теоретические подходы и методы изучения, 788 с.
5. Прибыткова И. 1997. Влияние института гражданства на процесс возвращения и обустройства ранее депортированных народов в Крыму, 204 с.
6. Римаренко Ю. І. 1998. Міграційні процеси у сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): енциклопедія, 912 с.
7. Саєнко Ю. 2011. Відродження та розвиток чорнобильських спільнот. Соціальний аналіз, с. 92 – 99.
8. Фрейнкман-Хрусталева Н. С., Новиков А. Й. 1995. Эмиграция и эмигранты: История и психология, 386 с.
9. Хаваджи Д. Р. 2009. Депортация: теоретико-правовой аспект та понятійно-категоріальний апарат дослідження, №2, с. 97-101.
10. Чехович С. Б. 2001. Юридичні аспекти міграційних процесів в Україні, 267 с.
11. Шемшученко Ю. С. 2001. Юридична енциклопедія: в 6 т., 792 с.
12. Шульга Н. А. 2002. Великое переселение: репатрианты, беженцы, мигранты, 700 с.
13. Ravenstein E. G. 1889. The Laws of Migration // *Journal of the Royal Statistical Society*, LII p. 241-301.
14. Migration. Council of Europe Portal. Available at: <https://www.coe.int/uk/web/compass/migration> [Accessed 19 листопада 2020]
5. Prybytkova Y. 1997. Vlyyanye ynstytuta hrazhdanstva na protsess vozvrashchenyya y obustroystva ranee deportyrovannykh narodov v Krymu, 204 s.
6. Rymarenko Yu. I. 1998. Migrantsyini protsesy u suchasnomu sviti: svitovyy, rehional'nyy ta natsional'nyy vymiry: (Ponyatiynyuy aparat, kontseptual'ni pidkhody, teoriya ta praktyka): entsyklopediya, 912 s.
7. Sayenko Yu. 2011. Vidrodzhennya ta rozvytok chornobyl's'kykh spil'not. Sotsial'nyy analiz, s. 92 – 99.
8. Freynkman-Khrustaleva N. S., Novykov A. Y. 1995. Emyhratsyya y emyhranty: Istoryya i psykholohyya, 386 s.
9. Khavadzhy D. R. 2009. Deportatsiya: teoretyko-pravovyy aspekt ta ponyatiyno-katehorial'nyuy aparat doslidzhennya, №2, s. 97-101.
10. Chekhovych S. B. 2001. Yurydychni aspekty mihratsiynykh protsesiv v Ukrayini, 267 s.
11. Shemshuchenko Yu.S. 2001. Yurydychna entsyklopediya: v 6 t., 792 c.
12. Shul'ha N. A., 2002, Velykoe pereselenye: repatryanty, bezhentsy, myhranty, 700 s.
13. Ravenstein E. G. 1889. The Laws of Migration // *Journal of the Royal Statistical Society*, LII p. 241-301.
14. Migration. Council of Europe Portal. Available at: <https://www.coe.int/uk/web/compass/migration> [Accessed 19 листопада 2020]

References

1. Kyzyma I. S. 2009. Chynnyky zovnishn'oyi trudovoyi mihratsiyi naseleण्या Ukrayiny. Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky, vypusk 15, s. 365-369.
2. O vosstanovlenyyu prav lyts, deportyrovannykh po natsyonal'nomu pryznaku: Proekt Zakonu Ukrayny ot 17.04.2014. Available at: http://kodeksy.com.ua/ka/o_vosstanovlenii_prav_lits_deportirovannyh_po_natsionalnomu_priznaku.htm [Accessed 20 lystopada 2020]
3. Ofitsiynyuy sayt mizhnarodnoyi orhanizatsiyi pratsi. MOP. Available at: http://www.coe.int/t/dg3/migration/European_committee_on_Migration/default_en.asp [Accessed 20 lystopada 2020]
4. Polyan P. M. 2014. Territoryal'nyye struktury — urbanyzatsyya — rasselenye: teoreticheskiye podkhody y metody yzuchenyua, 788 s.